

СТАНОВИЩЕ

**за дисертационния труд на Мая Симеонова Иванова на тема:
“Държавният туризъм и изграждането на социалистическия образ и
стереотип на „българското” (70-те – 80-те години на XX век).
„Балкантурист – запазената марка на НРБ“
от доц. д-р Михаил Иванов Груев – научен ръководител**

Представеният за защита дисертационен труд е посветен на проблем, който до този момент не е бил обект на монографично академично изследване. Интересът към него до този момент е бил по-скоро епизодичен и е преди всичко журналистически, докато в социалните и хуманитарните науки той продължаваше да бъде “бяло петно”. Тази празнина изглеждаше още по-съществена предвид актуалността на темата и нейното активно експлоатиране от историци, антрополози, социолози и др. в останалите бивши източноевропейски страни и по-специално в Германия. За разлика от тях, в България, извън няколко работи, центрирани преди всичко върху храната и храненето, подобно изследване, посветено на индустрализирането на туризма, отсъстваше. В този смисъл работата на Мая Иванова е до голяма степен пионерска и новаторска, страдаща, разбира се, и от естествените недостатъци, характерни за почти всяка първа монография по даден проблем. В същината си дисертацията представлява класическо историческо изследване, което макар и да съчетава различни методи и подходи, остава преди всичко близо до плътното описание на фактите. Този резултат се оказва в значителна степен предопределен, предвид обстоятелството, че по същество става дума за неизвестна фактология, която за първи път се въвежда в научно обращение. Едно от съществените достойнства на работата е, че авторката ѝ не пристъпва към темата с преднамерена теза, която да облече в избирателно подбраната фактология, за да я докаже. Напротив – тя оставя да бъде водена от фактологията, а изводите ѝ се налагат в резултат на съпоставката и анализа ѝ. На този подход се дължи и известното несъответствие между първоначалното заглавие на работата и самото изложение. В качеството ми на научен ръководител на докторантката съм непосредствен свидетел на нейните първоначални намерения за разработката на темата, а впоследствие – и на нейните вълнения и притеснения, че това, за което си е мислила, не го намира в документите и архивите, поради което се налага смяна на фокуса и подхода към темата. Това частично разминаване, струва ми се, тя успешно е преодоляла с добавянето на свое подзаглавие, което да постави нещата на мястото им. Така тя фокусира центъра на изследването си върху най-големия

туристически гигант в социалистическа България – „Балкантурист“, който постепенно се превръща в събирателно понятие за целия държавен туризъм, а впоследствие и в своеобразен символ на цялата НРБ. Още в увода Иванова обяснява, че в сърцевината на изследването ѝ ще остане само морският туризъм, който без съмнение е и най-значим в стопански и културен смисъл.

В структурно отношение дисертацията на Мая Иванова следва класическа петделна схема, състояща се от увод, три глави и изложение. Общият обем на работата е 260 страници. Към тях са добавени и 6 страници приложения, представляващи диаграми, таблици и графики на динамиката на отделните видове туристи по години, на отделните пазари със съответните им дялове, на легловата база по Черноморието и т. н. Намирам тези приложения за важни и приноси, тъй като те са извлекли от данните на официалната статистика основната информация, която се интерпретира и в изложението.

В увода докторантката е представила накратко целите и задачите на своето изследване, посочила е различните методи, които е използвала в работата си, както и тематичните и хронологически граници. Още тук тя прави уговорката, че ще разгледа феномена „Балкантурист“ не само в изрично посочените в заглавието последни две десетилетия от съществуването на комунистическия режим, а в неговата продължителност от създаването на предприятието през 1948 г. Що се отнася до горната граница, Иванова основателно отбелязва, че тя ще се ограничи до рухването на държавния монопол върху сектора през 1989 г., но мастодонтът „Балкантурист“ продължава съществуването си, макар и със затихващи функции, и през 90-те години. Процесите на приватизация на сектора обаче, със всички съпътстващи този процес явления, свързани с разграбването на имуществото, криминализацията и „посивяването“ на тази сфера, заслужават самостоятелно проучване, поради което те не са обект на основното изложение. В края на своя увод докторантката прави преглед на основната изворова база и на състоянието на проучванията по темата. Както вече беше посочено, тук липсва самостоятелно монографично изследване. За сметка на това, тя е проучила почти цялата налична българска литература – като се започне от пропагандните издания и брошурки от изследвания период и се стигне до малобройните научни публикации, имащи само косвено отношение към проблема. Буди съжаление обаче фактът, че е игнорирана, дори и като тематично референтна, обемната немска (а вероятно и друга източноевропейска) литература по проблема, с което е пропусната възможността и за сравнителен поглед.

Авторката е обособила и своеобразна втора част на своя увод, в която е разгледала ретроспективно началото и първите стъпки на българския туризъм още от края на XIX век и проследила пътя на създаването на базисната

туристическа карта на страната, върху която стъпва и новият режим. Прави добро впечатление фактът, че и тук тя не се е поддала на еуфоричния тон, доминиращ в цитираните от нея изследвания, а е погледнала рационално и дистанцирано към успехите, но и към неуспехите на родния туризъм в края на 30-те и началото на 40-те години на XX век.

Първата глава на работата е посветена на генезиса на държавния туризъм в България след войната, на създаването и укрепването на стопанския монополист „Балкантурист“, както и на механизмите на неговото функциониране и управление. Тук авторката извежда една от основните си тези, която последователно защитава в цялата си работа, а именно – че черноморският туризъм така и не се превръща в „галено дете“ на режима и че през цялото време той се развива по-скоро въпреки, а не благодарение на него. Понякога този извод, който сам по себе си е проблематичен, докторантката внушава по доста категоричен начин. Например на с. 26 тя директно заявява, че: „...на чехите и словаците, а не на БКП, дължим черноморските си курорти“. Тук възниква въпросът – кое е първото и не дължим ли и чехите и словаците също на БКП, макар и в един по-метафоричен смисъл. Следва да се отбележи, че извън този и още няколко подобни категорични изрази и някои клишета, проникнали чрез журналистическия стил и разговорната реч, тази част от изложението е добре балансирана като структура, фактология и анализ и дава отлична представа за функционирането на монополиста. Намирам за приносен параграфът за изграждането на основните черноморски курорти – „Златни пясъци“, „Слънчев бряг“ и „Албена“, както и този за ролята на туризма като модернизационен фактор.

Последната тема естествено прелива и във втората глава. Тя проследява самата технология на превръщането на България в туристическа страна през 60-те и 70-те години. Проследени са двете логики на двата основни типа туристи – „социалистическите“ и „капиталистическите“, при избора им къде да летуват на море, при търсенето на забавления и в ежедневието им общуване. Така Иванова очертава основните дихотомии в българския държавен туризъм – българи и чужденци; западни срещу източни туристи; организирани и индивидуални; местни срещу пришълци от вътрешността на страната и т. н. С особено майсторство докторантката е проследила прехвърлянето на тези бинарни опозиции и върху ценностната система и света на вещите – валута „по второ направление“ срещу идеологически туризъм; консумеризъм срещу „икономиката на дефицита“, луксозни и недостъпни за българите стоки срещу услуги от всякакъв вид и т. н. Тези проблеми тя е доразвила и в третата глава, разглеждаща процеса на бавното, но неизбежно отваряне на България към света, като своеобразна

идеологическа зараза, която също така постепенно и необратимо разлага живата тъкан на тоталитарната държава и води до постепенна мутация и дегенерация на класическия вид държавномонополен туризъм. Тук авторката се е опитала да навлезе в сложния свят на социокултурните процеси, протичащи паралелно с превръщането на страната във все по-популярна туристическа дестинация. Тя проследява скритите и явни дискриминационни политики на „Балкантурист“ и на самата държава спрямо собствените ѝ граждани, плътно преплетената с неговата система агентурна мрежа на ДС, а също и някои съпътстващи феномени, станали особено видими през последните две десетилетия от съществуването на режима: разрастването на мрежата от частни квартири; появата на нови социални актьори по черноморските брегове като местните „гларуси“, измамници, спекуланти и т. н.

В заключение Иванова се е опитала да направи равностметка на сложното и противоречиво развитие на системата „Балкантурист“ в контекста на цялостната еволюция на режима и на неговите циклични реформаторски усилия. Представеният автореферат вярно отразява съдържанието на основния текст на дисертацията.

Прието е по неписано правило научният ръководител да бъде неофициалният застъпник на своя докторант. В този смисъл моята оценка няма да направи изключение. Не само заради тази ми роля в почитаемото жури обаче, убедено смятам, че оценяваният дисертационен труд има качествата да бъде успешно защитен. Без съмнение той притежава и немалко слабости, но и категорични достойнства и приноси в материя, в която никой в България до този момент задълбочено не е работил. Това именно ми дава основание да гласувам „за“ при присъждането на Мая Иванова на образователната и научна степен „доктор“.

София, 8 септември 2016 г.

Член на научното жури:

/доц. д-р Михаил Груев/